

MENEJMENT ILMINING KELIB CHIQISHI VA UNI IQTISODIY TARAQQIYOTDAGI O'RNI

Kusharov Zoxid Keldiyorovich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

Yusupova Dinara Shodmon qizi

İqtisodiyot fakulteti 3-bosqich 22/1 kunduzgi ta'lim talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada menejment ilmining kelib chiqishi va uni iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rni xorijiy olimlar ilmiy izlanishlari asosida taqqoslama usulida tahlil qilingan va natijalar tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar. Menejment, qaror qabul qilish, model, usul, boshqarish, reklama, xarajat, taqsimlash, Menejment ilmi, tashkilot, Moliya.

Menejment tarixi bo'yicha ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, ilmiy tamoyillarni tashkilotning unumdorligini ko'tarish uchun ishlatish imkoniyatlari konsepsiyasi menejment ilm sifatida hali boshlang'ich holatdalgida paydo bo'lgan. Ilmiy usulning menejment muammolariga muntazam ravishda qo'llanilishi ilmiy menejmentning asosi bo'lgan. Ammo menejment tafakkuri maktabining kelib chiqish tarixi yaqin davrlarga taalluqlidir.

Menejment ilmi Ikkinchi jahon urushi davrida Angliyada olimlar guruhi fuqarolar muddoasi va o't ochish pozitsiyalari inshootlarini optimal joylashtirish, kemaga qarshi bombalarni portlatish chuqurligini va transport karvonlarining konvoyini optimizatsiyalash kabi murakkab harbiy masalalarni yechish topshirig'ini olganda paydo bo'lgan. 50-60 yillarda uslubiyot yangilanib, bir qator o'ziga xos usullarga aylanib, sanoatda muammolarni yechishda va har xil vaziyatlarda qaror qabul qilishda kengroq ishlatila boshlandi. Bugungi kunda menejment ilmining model va usullari quyidagi



masalalarni hal qilishda ishlatiladi: shaharlarda transport oqimlarini boshqarish va aeroportlarda harakat jadvalini optimizatsiyalashda, universitetlarda auditoriyalar ish jadvallarini tuzishda, supermarket va univermaglarda g'amlangan mollarni boshqarishda, mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishda, turli xil mahsulotlarning reklamasiga xarajatlarni taqsimlashda, moddiy ta'minlashni rejalashtirishda, zavodda turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun asbob-uskunalar va mehnat resurslarini taqsimlashda, mavsumga beysbol bo'yicha oliy liganing o'yin jadvalini tuzishda va hakazo.

Menejment ilmining markaziy muammosi «tashkilot rahbarlarini tashkilotni bir butun holdagi jarayon sifatida uning manfaatlari uchun tashkilot tarkibiy qismlarining o'zaro munosabatlari bilan bog'liq muammolarni hal qilishda ilmiy asos bilan ta'minlashdan» iborat. Bu hamma tashkilotlar uchun muhimdir, lekin bu tamoyilni yirik tashkilotlarda qo'llash ixtisoslashtirishning yuqori darajasi tufayli qiyin bo'lishi mumkin. Cherchmen, Akoff va Arnoff¹larning tasdiqlashicha: «Tashkilotda har bir funksional birlik (bo'linma, bo'lim yoki sektor) umumiy ishning bir qismini bajarishga majbur.

Shu har bir qism tashkilotning umumiy maqsadlariga erishish uchun zarurdir. Biroq, mehnatning bunday taqsimlanishining natijasi har bir funksional bo'linma o'ziga tegishli bo'lgan maqsadlarni ishlab chiqishidan iborat. Masalan, ishlab chiqarish bo'limi, odatda, ishlab chiqarish chiqimlarini kamaytirish va ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish bilan shug'ullanadi. Marketing bo'limi sotish hajmi birligi chiqimlarini minimumga keltirish va u hajmni maksimumga chiqarishga harakat qiladi. Moliya bo'limi tashkilotning sarmoya yo'naltirish siyosatini optimizatsiya qilishga urinadi. Kadrlar bo'limi yaxshi ishchilarni kam xarajat qilish asosida yollash va ularni tashkilotda ushlab qolishga bor kuchini sarflaydi. Bu maqsadlar har doim

¹ http://systems-analysis.ru/operation_reserch_caa.html



ham mohiyati bo'yicha bir-biri bilan kelishmasdan, ko'pincha bir-biriga zid bo'ladi».

Qaror qabul qilishni modellashtirish va munosib usullar bo'yicha idora xizmatlari mutaxassislari maqsadlar farq qilishi munosabati bilan bog'liq bo'lgan murossalarni baholashga harakat qilib, qarama-qarshi maqsadlarning balansini ta'minlab beradigan alternativ qarorlarni aniqlamoqdalar. Menejment ilmi nuqtai nazaridan yondashuvni tushunish sizga idora mutaxassislari bilan umumli muomala qilishga va tashkilot muammolarining umumli yechimini aniq ifoda qilishda ular bilan ishlashga yordam beradi.

Taraqqiyotning hozirgi bosqichida, menejmentga oid qarashlarning tez rivojlanayotganligini kuzatish mumkin.

Bu taraqqiyot bosqichidagi boshqaruv qanday bo'lishi, korxonalar faoliyatini samarali tashkil qilish uchun uning qaysi yo'nalishlari, tamoyillari va usullari asos qilib olinishi lozim degan muhim masalani yechish maqsadida uning iqtisodiy rivojlanish tarixiga yaqin bo'lgan davrdagi nazariyasi mohiyatini, tashkil qilishning yo'nalishi va usullarini yaqindan o'rganish lozim.

Bu borada butun dunyoda tan olingan amerikalik injener F.U.Teylorning (1856-1915 y.y.) hissasi katta bo'lgan. U menejment nazariyasining rivojlanishiga katta xissa qo'shgan. Bunga, asosan, XX asr boshlarida AQShda yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy vaziyat turtki bo'lgan. AQSH uchun ushbu davrda sanoatning gurrak rivojlanishi xususiyatli bo'lib, temir yo'l tarmoqlari mamlakatni samarali boshqaruvga ehtiyoj sezgan yirik ishchi kuchi bozoriga aylantirdi. Birinchi navbatda, tadbirkorlar menejment usullariga katta e'tibor bergan korxonalar o'ta rivojlanib ketdi.

Bu vaqtgacha tadbirkorlarga menejmentning sirlari o'rgatilmagan edi. Ammo oldindan to'plangan tajribalar o'z ijobiy natijasini bergan².

² Ф.У.Тейлор. Научная организация труда. М. 1924



Eng muhimi va mamlakatimiz amaliyoti uchun e'tiborlisi – ana shu davrda menejment san'ati tajribalar asosida rivojlandi, boshqaruvga o'qitish esa, faqat tadbirkorlarning shaxsiy hatolari va kashfiyotlari evaziga amalga oshirildi. Ana shu vujudga kelgan iqtisodiy-ijtimoiy vaziyatning barchasi menejmentning fan sifatida kelib chiqishi uchun asos yaratdi.

Menejment to'g'risidagi zamonaviy fan 1911 yilda F.U.Teylorning “Ilmiy boshqaruv tamoyillari” kitobi nashrdan chiqishi bilan boshlangan. F.U.Teylor quyidagicha tavsiflanadigan “Ilmiy boshqaruv” tizimini taklif qildi: “An'anaviy bilimlar o'rniga – fan; qarama-qarshiliklar o'rniga – garmoniya; yakka mehnat o'rniga – hamkorlik; unumdorlikni cheklash o'riniga – maksimal unumdorlik; har bir alohida ishchining eng maksimal unumdorlikka erishishi va eng yuqori darajadagi faravonlik”³.

F.U.Teylor birinchi bo'lib, har qanday ixtiyoriy olingan korxonada boshqaruvni samaradi tashkil qilish uchun quyidagi 4 ta mezon bajarilishi lozimligini ilmiy jihatdan asoslagan(1-jadval).

1-jadval

Korxonada boshqaruvni samaradi tashkil qilishning ilmiy jihatlari

	Mezon	Mohiyati
.	Ilmiy asos	Eski, an'anaviy ish yuritish usullarining o'rnini almashtiruvchi ilmiy fundament yaratish, uning har bir elementini ilmiy tadqiq qilish
.	Tanlash	Ishchilarning ilmiy jihatdan asoslangan mezonlar, mashg'ulotlar va o'qishlar asosida tanlab olish
.	Hamkorlik	Mehnatni tashkil qilish bo'yicha ishlab chiqilgan ilmiy ishlar tizimini amaliyotga joriy qilishda ma'muriyat va ishchilar o'rtasidagi hamkorlik

³ Ф.У.Тейлор. Научные основы организации промышленных предприятий. СПб. 1912



.	Javobgarlik	Ma'muriyat va ishchilar o'rtasida mehnatni teng taqsimlanishi va javobgarlik
---	-------------	--

Yuqoridagi nomi keltirib o'tilgan kitobda, Teylorning ilmiy jihatdan asoslangan ish haqi, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil qilish bo'yicha takliflari menejmentni tashkil qilish borasida muhim ahamiyatga ega tamoyillardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E.D.Yusupov, Z.K.Kusharov. Menejment nazariyasi. Darslik.// «Innovation rivojlanish nashriyot-manbaa uyi», 2021., 22,4 b.t.
2. Z.K.Kusharov. Ta'lim jarayonini raqamlashtirishning ustuvor jihatlari // Xorazm Ma'mun Akademiyasi axborotnomasi, 2023, 11/3, Xiva, 189-193 bet
3. Ф.У.Тейлор. Научная организация труда. М. 1924
4. Ф.У.Тейлор. Научные основы организации промышленных предприятий. СПб. 1912
5. А. М. Лялина Теория менеджмента: Учебник для вузов. Стандарт 3-го поколения. - СПб.: Питер, 2009. - 78 с.: ил. - (Серия «Учебник для вузов»).
6. Manba: <https://articlekz.com/article/20994>
7. http://systems-analysis.ru/operation_research_caa.html

